

Vitaindító

a fogva tartottak neveléséről

A felkérés vitaindító elkészítésére szült. Ám úgy tűnik ma már nincs miről vitatkozni. Aki a nevelés eszméjét a börtönben megkérdőjelezte, az nem találkozik ezzel a fogfóggással. Aki hiába való, eredménytelen időpocsékolásnak tartotta a fogva tartottakkal való, a „személyiség tudatos alakítására irányuló” próbálkozásokat, az szintén tapasztalhatja, hogy ilyesmi alig fordul elő intézeteinkben. A kérdés: lehet-e, kell-e „nevelni” az elítélteket? Célszerűen szervezni tevékenységüket? Törekedni meggyőződésük, felfogásuk alakítására? Oktatni, művelni őket? Közöttük tevékenykedve példát adni a megértő, támogató, következetes emberi magatartásról? Segíteni őket az együttélésből fakadó konfliktusok feloldásában, kapcsolataik alakításában, a kudarcok elviselésében? Mindez mára talán elveszítette aktualitását. Miről vitázhatnánk akkor egy szakmai orgánium hasábjain? Talán arról, hogy ha maradt még igény arra, hogy a neveléssel kapcsolatos feladatok, lehetőségek közül a nevelő élni kíván valamivel, azt milyen módon, milyen nehézségek árán teheti meg. A közeg, melyben dolgozik mennyire fogékony, segítő partner vagy éppen elutasító, akadályozó tényező. Lehet-e hivatalnok helyett emberként megjelenni a fogva tartottak között? Vannak-e társak, partnerek az adott szakmai közösségekben a „nevelősdíhez”?

Körkép

Oktatóként rendszeresen találkozom a levezető tagozatos főiskolai hallgatókkal. Az előadások során elkerülhetetlen, hogy szóba kerüljön az oktatásban elhangzott elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazásának lehetősége. Tanulmányi feladataik között minden esetben szerepel a konkrét intézeti feladatokkal kapcsolatos felmérés, vizsgálat, annak alapján rövid feldolgozás, tanulmány készítése.

Munkánkhoz tartozik a szakvizsgára felkészítő tanfolyamokon a büntetés-végrehajtás szakterületeinek bemutatása azon kollégák részére, akik felsőfokú képesítéssel rendelkeznek, tisztiként vagy közalkalmazottként, nem egyszer vezető beosztásban dolgoznak néhány hónapja vagy egy-két éve a büntetés-

végrehajtásban. Ők a büntetés-végrehajtás jogszabályi kereteivel, sajátos légkörével, bonyolult feladatrendszerével most ismerkednek. Számukra szűkebb szakterületük helyi gyakorlata és a különböző szakterületek elmélete, filozófiája, illetve a köztük lévő ellentmondások megdöbbenőek. Érzéseiket találkozásaink során nem leplezik, kérdéseik, véleményük jelzi, hogy felismerik a feladatok, elvárások és a teljesítés feltételei között feszülő ellentmondásokat.

Különösen élesek ezek az ellentmondások a neveléssel összefüggésben. Ezért gyakoriak a polémiák, az ellentmondásokra rámutató, illetve a megoldás mikéntjére vonatkozó vélemények, kérdések. A leggyakoribb ezek között a fogva tartottak és a velük foglalkozó nevelők létszamaránya. Gyakori a

80-100 fős fogvatartotti csoport, ami már a kötelező adminisztrációs feladatok ellátását is veszélyezteti. Sok helyen a személyes meghallgatás feltételei sem biztosítottak, más intézetben a fluktuáció és a magas létszám együttesen azt eredményezi, hogy a nevelő a szabadságvesztés büntetés töltése során jó esetben kétszer találkozik a rá bízott fogva tartottal a befogadásakor és a feltételes kedvezményhez szükséges nevelői vélemény elkészítésekor.

A leginkább figyelemre méltó probléma, hogy a személyi állomány tagjai és a nevelők nem tudják, mi történik a fogva tartottak között, nem ismerik azokat az embereket, akik sorsát valamilyen módon mégis befolyásolni hivatottak, követik, jól-rosszul reagálnak a tudomásukra jutó eseményekre, a fegyelmeztetlenségekre, a büntetendő cselekedetekre.

Egy levelező tagozatos hallgató, aki tanulmányai folytatása közben már nevelőként dolgozott, munkaidő fényképet készített saját napi tevékenységéről. A tényszerű adatok azt mutatják, hogy az adminisztráció és a formális irányító, szervezőmunka, az intézeti rutín (a rögzült, idejétmúlt, mára felesleges, felülvizsgálendő sztereotípiák) szűk nyegyedórákat engednek a nevelő számára, hogy érdemben foglalkozzon az elítélttel, arra pedig, hogy folyamatos, tematikus programokat szervezzen remény, sincs. Ezt a hiányt nem pótolhatják külső szakemberek, vallási vagy karitatív kezdeményezések.

1987-ben volt már egy próbálkozás a nevelők adminisztrációs terheinek csökkentésére. Az akkori átfogó vizsgálat eredményeinek egy része máig érvényes, sőt a fogva tartottak jogainak érvényesítését biztosító jogszabályokba épített garanciák a feladatok bővülését eredményezték. A fegyelmi eljáráshoz fűződő jogorvoslati lehetőségek, a fogvatartotti kérelmek, panaszok ügyintézés-

sével járó nyilvántartási kötelezettségek, a gyakoribb kapcsolattartás lebonyolításával együtt járó feladatok tovább növelték az adminisztrációval járó követelményeket. Az eltelt másfél évtized nem hozott kedvező fordulatot e vonatkozásban.

Az intézetek feladatai sem csökkentek az elmúlt években. Az általánosan tapasztalható zsúfoltság, az egyes régiókban már-már krónikus a személyi állományt érintő létszámhiány, az ennél is több problémát okozó fluktuáció a legtöbb intézetben kizárja, hogy a legalapvetőbb biztonsági és határidős feladatokon túl a rehabilitáció szempontjából fontos feladatokra időt és szakembert biztosítsanak.

Ugyanakkor a türelmetlen eredményvárárs és az apró, sokszor törekény sikerek ellentmondása negligálja a nevelői próbálkozásokat. (Ez nem csak hazai probléma; az első kísérletek után alig egy évtizeddel már mindenki a treatment-ideológia csődjéről beszélt.) A kizárólagos biztonságra való görcsös törekvés, a „sikertelenségtől való féltel radikalizálhatja a büntető hatalom fellépését, melynek kedvezőtlen tendenciái esetén áldozatául eshetnek a szabadságvesztés büntetés humánus alternatívái is”. (Lőrincz, 1993.)

Az eszköztelenség, a pénzhiány a szakmai igényesség leépüléséhez vezet. Először a megismerés feltételeinek híján a nevelőnek az elítéltről alkotott véleményét teszi sablonossá. Ezek a sablonok – mivel funkciójuknak nem felelnek meg – felesleges plusz munkaként jelennek meg, s lassan kimúlnak. Ez várhat minden pedagógiai próbálkozásra, igazolva azt a véleményt, hogy a rabok nevelése haszontalan, eredménytelen, így felesleges. Ezzel gyakorlatilag a szabadságvesztés büntetés humánuma vész el. Maradnak a megőrzendő egyedek, elintézendő akták.

Jogszabályok, európai normák

Az 1993. évi XXXII. törvénnyel módosított 1979. évi 11. tvr. szövegéből kimaradt a nevelés fogalom a szabadságvesztés céljának meghatározásából. Ez alapvetően helyes, mivel a nevelést nem lehetett a szabadságvesztés céljaként értelmezni.

A hatályos jogszabályok azonban megfogalmazznak konkrét nevelési célokat, feladatokat a végrehajtás számára, annak érdekében, „hogy felkészüljön a szabadulás utáni, a társadalom elvárásainak megfelelő önálló életre” (1979. évi 11. tvr. 28.§.(1). bek.)

A fogva tartottak megismerésével, foglalkoztatásával, különösen oktatásukkal, képzésükkel, a szabadidős tevékenységekkel kapcsolatban vannak a nevelőknek feladataik, ezek azonban nem pedagógiai feladatok, szinte kizárólag szervezési, irányítási funkciók. A körletek, zárkák, lakóhelységek belső életének szervezésére, irányítására olyan garanciákat fogalmaz meg a jogszabály, melyek formálisan az adott csoport mindenféle strukturalódását kiiktatja.

A kapcsolattartással összefüggő nevelői feladatok csak a lebonyolítás törvényességére, a szervezésre, ellenőrzésre, a nyilvántartások elkészítésére szorítkoznak.

Az ösztönző rendszer – jutalmazás, feyelmi felelősségre vonás – működtetésében a jogszabály a nevelő számára számtalan határidőhöz kötött adminisztrációs feladatot rendel. Hasonlóan a szabadulás előkészítésével, az utógondozás megszervezésével kapcsolatban is.

A folyamatokban rejlő pedagógiai – nevelési lehetőségek, a metodikai elvárások, a nevelői attitűd nem tartoznak a jogszabályok hatókörébe, ezért arra vonatkozóan nem kapunk

eligazítást. Ez felveti annak az igényét, hogy a lehetséges pedagógiai vonatkozásait a nevelők elitáltak között kifejtett tevékenységének feltárják, azt szakmailag elemezzék. Most volna valóban jelentősége a nevelői/pedagógiai szakmai fórumok megteremtésének, ahol jogszabályokban megfogalmazott feladatok megvalósításának metodikáját, gyakorlatát, etikáját a nevelők megfogalmazhatják, s mindenki számára közkinccsé tehetik.

A büntetés-végrehajtás feladata – többek között – olyan életmodell kialakítására való törekvés, melyben a fogva tartottak felkészülhetnek a szabadulást követő időszak feladataira, a társadalmi beilleszkedés velük szemben magas követelményt támasztó feltételeinek, elvárásainak teljesítésére. Nehéz annak a feltételrendszernek a prognosztizálása, melyet a társadalom biztosítani kész vagy képes a büntetés-végrehajtás számára. Márpedig a vállalható célok és feladatok reálisan ennek ismeretében határozhatók meg. A társadalomvédelem, mint a büntetés-végrehajtás alapfeladata a fogva tartottak elhelyezését, ellátását, a biztonsági követelmények teljesítését garantálja. A nevelés, mint az életfeltételek humanizálása, a személyiségfejlesztő és korrekciós programok azonban olyan plusz feladatok, melyek költségigényesek, személyi, szervezeti feltételeinek biztosítása nem hoz közvetlen, jól körülírható, regisztrálható eredményt, látványos változást, így a laikus közvélemény számára kevésbé értékelhető, elfogadható. Szakmailag bármilyen módon indokolt, feltételeinek biztosítása korántsem olyan evidens, mint az ellátás vagy a biztonság feltételei esetében.

A fejlett büntetés-végrehajtással rendelkező államok technikailag korszerű, jó anyagi kondíciókkal támogatott végrehajtási mechanizmusában a nevelés, kezelés, gyógyító és szociális gondoskodás szemléletét felváltotta a nálunk is követendőnek tekintett társada-

lomfilozófiai indíttatású szemlélet, mely az emberi szabadságjogok korlátozását csak a törvényben megfogalmazott keretek között kívánja érvényesíteni. Ezzel próbálja megelőzni a társadalom és az ellene vétő személy végleges szembefordulását. Így a szabadságvesztés csak, mint végső eszközként alkalmazható büntetés helyett kiterjesztve az alternatív büntetések rendszerét. A szabadságvesztésre ítétekkel szemben a kompenzáció elvét vallva a szabadság elvonásán túl, de azzal együtt kényszerűen hátrányt okozó elemeket valamilyen módon ellensúlyozni – kompenzálni – kívánja. A fogva tartottakkal való foglalkozásban pedig a kooperáció elvének megfelelően az elítéltekkel való együttműködést, a nyilvánvaló érdekek érvényesítésével, elismerésével kívánja elérni.

A korszerű európai elvárásoknak nem mond ellent a fogva tartottak nevelésével kapcsolatos felfogásunk. Mindkét vonatkozásban az elítélt áll a tevékenység középpontjában. Ami az Európa Tanács szakértői által kifogásolt a magyar büntetés-végrehajtásban, az szinte kizárólag a nevelési felfogással ellentétes, hibásnak minősülő gyakorlat, illetve olyan szemléleti hiányosságok, melyeket az eddigi szakmai viták sem voltak képesek megoldani.

A nevelés társadalmi elvárásokat hivatott a maga eszközrendszerével teljesíteni. A társadalomváltozásával a célok és feladatok változnak, de a tudomány törvényszerűségei, az alapvető eljárások, módszerek nem. Azok az irányelvek, elvárások, melyek az ENSZ Emberi Jogi dokumentumaiban, az Európa Tanács határozataiban, az Európai Börtön szabályokban megfogalmazódnak, új lehetőségeket – és kötelezettségeket – adnak a büntetés-végrehajtási nevelésnek. Az eddigi szűken értelmezett pedagógiai elvek kiszélesednek, az elvárások nem csak a nevelési szakterületre vo-

natkozó szabályokban, hanem általánosan kötelező nemzetközi előírásokban öltenek testet, minden szervezeti egységet orientálnak.

Közhangulat

A nevelők soha nem voltak elkényeztetve, ami munkájuk eredményességét, erőfeszítéseik, elismertségét illeti. Munkafeltételeik sem voltak ideálisak. Irodájuk, szűkebb munkahelyük legtöbbször egy átalakított zárka volt, s a szakmai hierarchiában sem kaptak minden esetben őket megillető támogatást. A mai helyzetet jól jellemzi egy dolgozat részlet; „A körleten zsúfoltság van. 80 férőhelyen 110-120 fogva tartott tölti büntetését. Jelenleg nem dolgoznak. A hangulat feszült, egyre több a vita, hangos szóváltás, ami néha tettelegességgé fajul. A körleten dolgozó két nevelő közül az egyik tanulmányi szabadságon van, csak reggelente ugrik be egy-egy órára a legszükségesebb teendőket elvégezni. Kollégája betegállományban van... A másik körletről egy nevelő „helyettesít át”... Naponta 30 körüli levél érkezik, elő kell készíteni a látogatási engedélyeket, gyűlnek a kérelmi lapok...”

Mikor és kinek van ideje egyéni problémákkal foglalkozni, meghallgatni, beszélgetni, bátorítani, figyelmeztetni, programot szervezni? Hogy a mindennapi munka során a fogva tartottak között mozogva a nevelő jelenlétével, következetességével, türelmével, humorával, emberi reakcióival példát mutasson, arra pedig végképp nincs mód. Pedig a szabadságvesztés büntetéssel együtt járó izoláció azoktól a társadalmi mintáktól zárja el az elítélteket, melyek elsajátítása, interiorizálása, a sikeres beilleszkedéshez is nélkülözhetetlen.

A civil társadalomban az egyéni sikerességet megalapozó megjelenés, kommunikációs készség, az élethelyzetek reális értékelése,

sok jelentéktelennek tűnő, mégis nélkülözhetetlen ismeret, a reagálások automatizmusa az elitáltak többsége számára ismeretlen, hozzáférhetetlen. A nevelő feladata lenne, hogy olyan élethelyzetek, szituációk lehetőségek legyenek, melyben a fogva tartottak a szükséges irányítással, segítséggel átélhetik, gyakorolhatják a szabad világ elvárásainak megfelelő szituációkat, szerepeket.

A elitáltak magatartásának, tevékenységüknek pedagógiai tartalmú befolyásolására széleskörű tevékenységi rendszer keretében van lehetőség. A nevelés feltételei azonban a különböző büntetés-végrehajtási fokozatokban jelentősen eltérnek; a nagyobb önállóságot, mozgási, döntési, cselekvési szabadságot biztosító rezsimben nagyobb a pedagógiai lehetőség, míg a szigorúbb rezsimekben ez a lehetőség korlátozott, szűkebb feltételek között érvényesül. A büntetés-végrehajtás végső célja a szabadulást követő sikeres társadalmi beilleszkedés elősegítése. Ennek eredményessége azonban a büntető igazságszolgáltatás egészének minőségétől, sőt ösztársadalmi feltételektől függ. A büntetés-végrehajtás csupán szűk társadalmi szegmensre van befolyással, a büntetés-végrehajtási nevelés hatóköre, lehetőségei - ennek folytán felelőssége - még korlátozottabb.

Ahhoz, hogy a visszaesési mutatók kedvezően változzanak, az egész társadalom, a politika, a gazdaság, az igazságszolgáltatás, a szociálpolitika, aktivitására van szükség. Ezen belül a büntetés-végrehajtási nevelés a maga eszközeivel hozzájárulhat e célkitűzés sikeréhez, de önmagában nem befolyásolja lényegesen a társadalmi kriminalitás alakulását. Feladatában a fogva tartottak jogait képviselő építő, támogató végrehajtási feltételek és a sikeres reszocializációhoz szükséges intézeti körülmények kialakítása, működtetése kell, hogy elsőbbséget élvezzen.

Ahhoz, hogy a deprivációk, az izoláció, a kényszer állapot ne rombolják a személyiséget, elidegenedést ne eredményezzenek, ne akadályozzák a szabadulást követő beilleszkedés sikerét, lehetőséget kell teremteni, hogy a nevelők munkaidejük jelentősebb részét ezekre a tartalmi pedagógiai feladatokra fordítsák.

A gép és az ember

Németországban, a bonni szövetségi körben találkoztam néhány érdekességgel. Ott a fogva tartottak foglalkozásait, programjait szervező kollégák hasonló szervezetben dolgoztak, mint nálunk a nevelők. Adminisztrációs eszközeik is nagyon hasonlóak voltak a nálunk alkalmazottaknál. Személyi lapot vezettek a fogva tartottakról, aminek nem csak funkciója, de formája is szinte azonos volt a nálunk használtaké.

Olaszországban a szociális munkás (nem a büntetés-végrehajtás alkalmazottja, hanem attól független állami intézmény dolgozója), bár számítógépes nyilvántartásából emelt ki neveket, ismerte minden hozzá tartozó elítélt adatait, személyes körülményeit, jellemzőit. A két tapasztalatban az volt a közös, hogy mindkét helyen érezhető volt a személyes viszony az elítélt és a vele foglalkozó szakember között.

Azért tartom fontosnak a két példát, mert a nevelők gyakran panaszkodnak arra vonatkozóan, hogy az adminisztráció, illetve annak megszemélyesítője a számítógép, a fogvatartotti alrendszer nehézkes, lassú munkája emészti fel a munkaidő egy jelentős részét.

Úgy tűnik a számítógépek alkalmazása az elvárt eredmény felét, hozta. Valóban, a rendszer minden adatot tartalmaz a fogva tartottól, amennyiben van idő ezeknek az adatoknak a rögzítésére. Ám kérdés, hogy azok a ne-

velői vélemények, melyek az elítélt ismerete nélkül kerülnek a memóriába, mennyit érnek?

A büntetés-végrehajtásban a nevelők elé állított követelmények nem fogalmazódtak meg egyetemesen. Azok a normatívák, melyek a gyakorlati munka során megfogalmazódtak, egy-egy nevelő vagy nevelő közösség vállalásai voltak, s a mindenkori pillanatnyi helyzet döntötte el, hogy ezek milyen minősítést kaptak. A nevelőknek, mint a büntetés-végrehajtás hivatásos tisztjeinek egyszerre többféle – sokszor egymásnak ellentmondó – elvárásnak kell egyidejűleg megfelelnie.

A nevelők szerepkonfliktusát mutatja az a vélemény is mellyel őket oly sokszor, jellemzik a fogva tartottak:

- a nevelő a büntetés-végrehajtás érdekeit képviseli az elítéltekkel szemben,
- nem kellően körültekintő, *indiszkkrét*,
- nem nyújt kellő segítséget,
- nem érdekli az elítélt problémája,

Szemben a személyi állomány más – elsősorban biztonsági szakterületen dolgozó – tagjainak véleményével, akik sok esetben a nevelőt az elítélttel kapcsolatban elfogultnak, elnézőnek tartják.

A követelmények, a szerepvállalások, a munkafeltételek egyértelművé teszik, hogy sikeresen csak kiválóan felkészített, képzett, emberileg és erkölcsileg is erős személyiségek képesek ellátni a nevelői feladatot. Ezért különösen negatívan hatott a több évtizedes *kontraszelekció* mely a nevelői állomány összetételét kedvezőtlenül alakította.

„Vég”-szó

A korszerű büntetés-végrehajtás nem kizárólag a rabok őrzéséből, a formális

rend fenntartásából áll. Feladata, a vele szemben megfogalmazott elvárás sokkal több. Társadalmi integrációs feladatok mellett szociális funkciókat is el kell látnia, s bár ez szándékainkkal nincs mindig összhangban, a börtön szocializál. Hogy mire, az attól függ, hogy mennyire tudunk beavatkozni a fogva tartottak belső viszonyaiba.

A rehabilitáció minden korszerű büntetés-végrehajtási rendszer céljai között szerepel. A fogva tartottak sikeres társadalmi adaptációja nem kizárólag a büntetés-végrehajtás feladata, de a börtön fontos állomás ebben a folyamatban. Ha feladatát jól látja el, megalapozója a büntető igazságszolgáltatás eredményességének.

Nagyon fontosnak érzem, hogy a fogva tartottak életterében, a körleteken a nevelői befolyás fennmaradjon, erősödjön, ami biztosítéka lehet annak, hogy az elítélt korlátozott, ellenőrzött cselekvési szabadsága, a támogató légkör, az építő emberi kapcsolatok, tartósan megmaradnak.

Az előbbieken vázolt ellentmondások, problémák ellenére a reszocializáció változatlan cél, mely a társadalmi környezet felé nyitással a börtönön belüli tevékenységrendszer módosítja, segíti az elítéltek számára a reális életkörülmények rendezését.

Kérdés, hogy mennyiben felel meg ezeknek az igényeknek a mai magyar büntetés-végrehajtás? Van-e arra lehetőség, hogy előbbre lépjünk, s ha igen mi szükséges ehhez? Van-e egyáltalán szükség változásra?

Módos Tamás

